

REDAKCIJSKI ZAPIS: V to številko smo uvrstili sklop izvernih prispevkov o javnosti in javnem mnenju v samoupravni družbi; na teoretični ravni razčlenjujejo vlogo, funkcijo in značilnosti javnega mnenja kot socialne kategorije, pa tudi problematiko empiričnega raziskovanja tega fenomena. Teme, ki se jih avtorji lotevajo, niso le strokovno zahtevne, marveč tudi politično občutljive. V ospredju je za demokratični razvoj družbe izredno pomembno iskanje odgovorov na vprašanja, kot so na primer: aдекватnost analogije »meščanska družba – meščanska javnost« oz. »socialistična družba – socialistična javnost«; koliko je »javno mnenje« oz. mnenje javnosti že uveljavljeno; kakšen je odnos »javnega mnenja« do sistema (političnega) odločanja; kdo »proizvaja« teme, o katerih se oblikuje mnenje; kdo določa »javni značaj« mnenj; kako daleč smo prišli z raziskovanjem javnega mnenja, koliko je kritično zasnovanega oz. administrativno dekretiranega raziskovanja itn. Dokaj enotno izzveni ugotovitev, da je raziskovanje na tem področju slej ko prej odvisno od dejanskega interesa in možnosti znanosti za razkrivanje emancipatoričnih potencialov množice.

Prispevke so napisali: dr. Toma Djordjević (Fakulteta za politične vede Beograd), dr. Firdus Džinić (Fakulteta za veterino Beograd), dr. Tomislav Jantol (Fakulteta za politične vede Zagreb) in Grozdana Mance, upokojena predstojnica službe za raziskovanje časnikov v zagrebškem Vjesniku; tokrat smo dali prednost raziskovalcem iz drugih republik – v naslednjih številkah bomo objavili prispevek dr. Slavka Splichala z ljubljanske Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

FIRDUS DŽINIĆ

Javno mnenje v socializmu: razumevanje in raziskovanje

1. Skrajni čas je, da vsaj v našem okolju preneha sleherna dvoumnost teoretske, ideološke in politične narave glede kategorije javnosti in javnega mnenja, kakor tudi glede empiričnih raziskav teh kategorij. Celo brez jasnega Marxovega izročila v tem pogledu, bi nas naša lastna zgodovinska izkušnja z nekaj desetletji uresničevanja socialističnega projekta morala navajati na to potrebo in možnost. Na prvi pogled se zdi, da gre za vprašanje psihološke narave. V tradiciji komunističnega gibanja je namreč, da vloga delavske in družbene avantgarde uresničuje z različnimi oblikami delovanja na množice, na mikro in makro družbeni ravni, pri čemer je povratni učinek uporabljen samo za korigiranje strategije in taktike lastnega delovanja v okviru vnaprej zastavljenih in praktično nespremenljivih parametrov. V takšnih okoliščinah sta javnost in javno mnenje predvsem predmet učinkovanja in nikoli ne moreta udejaniti

polne zgodovinske subjektivitete. Ker se je v zadnjih letih objektivna civilizacijska situacija bistveno spremenila tako v svetu kot pri nas (znanstvena in tehnološka revolucija, splošno povečanje izobrazbe, prisotnost in vpliv množičnih komunikacijskih medijev ter celotni rezultat splošne krepitve človeške subjektivitete), tradicionalne oblike vplivanja komunističnega gibanja ne morejo biti enako produktivne kot prej in zato gibanje zapade v krizo vpliva ali lastno stagnacijo (kjer ni prišel na oblast), ali pa uporablja civilizacijsko presežene oblike upravljanja, manipulacije in represije (kjer je na oblasti).

Problem je torej v tem, da sta javnost in javno mnenje prišla na dnevni red zgodovine socializma kot prva in nujna točka, toda prišla v spremstvu navčka sicer slavnega, toda preseženega tradicionalnega lika komunističnega gibanja.

2. Seveda to ni in ne more biti klasična meščanska javnost in ne javno mnenje. Njun demokratski potencial ne zadošča današnjim civilizacijskim, še manj pa socialističnim potrebam in možnostim. V krizi sta tudi v svojem sedanjem »naravnem« okolju. Meščanska predstavniška javnost in meščansko, pretežno manipulirano, javno mnenje sta nedvomno napredni pridobitvi zgodovine in zato upravičeno in nujno preživita meščansko družbo in vstopata v svet socializma. Njuna prisotnost v svetu socializma ima dvojni pomen in opravičilo: po eni strani sta nujni in naravni spremljevalec in izraz elementov meščanske družbe v socializmu kot prehodni formaciji (blagovno-denarnih odnosov, različnih oblik partikularitet), po drugi strani pa bi morali pomeniti neizogibno izhodiščno osnovo in minimalni program razvoja socialistične (ekonomske in dejanske) demokracije kot zgodovinsko zadnje oblike političnega posredništva.

3. Gre za to, da, gledano v splošnem, mora socializem nuditi več in boljše (zlasti v smislu humanosti), ne samo, da bi dobil zgodovinsko opravičilo, temveč da bi bil sprejet (predvsem tam, kjer si ga niso izbrali, ampak je »prišel« zaradi spleta zgodovinskih okoliščin). Vsi obstoječi socialistični sistemi (predvsem pa naš) vzpostavljajo vrsto institucionalnih kanalov in oblik funkcioniranja družbene in politične javnosti in izražanja javnega mnenja. Vendar pa tako rekoč vse te kanale in oblike v glavnem učinkovito nadzorujejo nosilci politične oblasti. Zato se poleg institucionaliziranega javnega mnenja pojavlja tudi tako imenovano spontano ali svobodno javno mnenje, ki nastaja iz življenjskih vsebin (katerih ne zajemajo institucionalna določila), in sicer kot alternativno ali kontestativno reagiranje. Ti dve polji sta v dinamičnem odnosu neenakih veličin in v stalni napetosti. Zanimivo je, da pričakovana (in naravna) težnja prehoda spontanega javnega mnenja v institucionalizirano polje, ni samo v zvezi z »normalnim« demokratičnim razvojem socializma, temveč tudi z njegovimi kriznimi stanji. Vsaka politična oblast, tudi socialistična, v takšnih razmerah popušča pod pritiskom množic in prav do meja tolerantnosti vsrkava zahteve, ki so v vsebinskem ali časovnem pogledu zunaj okvira ali namere uradne politike.

Edina rešitev tega vprašanja v današnjih pogojih je, da se prizna (legitimira) objektivno obstoječo interesno konfiguracijo socialističnih družb. Socialistična javnost danes lahko nastane in obstaja samo kot pluralizem njenih akterjev, zasnovan na pluralizmu interesov, katerim je zato, da bi se uresničili, potrebno, da se javno izrazijo in potrdijo. V tem smislu je mogoče nazadnje tudi spoznati pravo, relevantno javno mnenje, ki ga prepoznamo v prvi vrsti po njegovem akcijskem potencialu. Za tako imenovani subjektivni dejavnik v socialistični družbi je bistveno, da sprejme takšno strategijo, ker je to edini način, da se izogne danes razmeroma pogostim »spopadom« z družbo. Stvar je v tem, da temeljnih vprašanj socialističnih družb na današnji stopnji ekonomskega in kulturnega razvoja ni mogoče reševati brez sodelovanja vsega razpoložljivega družbenega potenciala (zlasti intelektualnega), ki se lahko uresniči samo, če temeljne upravljalске odločitve nastajajo ob sodelovanju prizadete in kompetentne javnosti in na podlagi pričakovanj javnega mnenja, ob javni predstavitvi in političnem spoštovanju interesne konfiguracije. Preprosto rečeno: dokončno je minil čas monopolov, nadaljnja usoda socialističnega projekta pa je odvisna od razumevanja in sprejemanja tega dejstva.

Da pa bi socializem obnovil svojo perspektivo in končno ponudil več in boljše, ni dovolj, da pristane na pluralizem interesov, na konstituiranje javnosti na tej podlagi in da se opre na akcijski potencial javnega mnenja. Potrebuje tudi prilagoditev institucionalnega mehanizma spremenjenemu razporedu družbenih sil in novi razvojni strategiji. Povsem očitno je, da so oblike političnega organiziranja (nastale v meščanski družbi in prilagojene potrebam ilegalnega ali volilnega boja, ob prevladujoči vlogi forumov) presežene, prav tako pa tudi potreba po operativni samostojnosti in novih oblikah povezovanja osnovnih akterjev ekonomskega in družbenega življenja. Vizija integralnega samoupravljanja je še vedno, če se odstranijo funkcionalne slabosti obstoječe (naše) družbe, edina ponujena rešitev, ki je lahko kos spremenjenim razmeram in novim potrebam.

4. Med številnimi dejavniki, ki tvorijo determinantni sklop strukture in dinamike javnosti in javnega mnenja v vsaki, tudi socialistični, družbi gre tisku oziroma množičnim občilom splošno priznано dominantno mesto. Že v današnjih povprečnih in dominantnih civilizacijskih pogojih množična občila s širino, intenzivnostjo in vsakodnevnostjo svojega vpliva na ljudi in na dinamiko javnega mnenja, daleč presegajo vse ostale agense družbenega življenja. V prihodnji informacijski družbi, ki postopoma že prihaja na mesto industrijske in postindustrijske, bo elektronska energija ustvarjala možnost za ukinitvev praktično vseh posredništev med človekom in vsemi ravnemi in oblikami upravljanja z družbenimi zadevami, kar nujno pelje v nov tip družbene organizacije.

Do tedaj pa ostaja v naši in drugih socialističnih družbah proces emancipacije tiska od osamosvojenih in pogosto birokratiziranih centrov politične, ekonomske, kulturne in druge družbene moči, pglavitna predpostavka in kriterij za uresničevanje humane narave in demokratičnega

potenciala socializma – v tem je tudi njegova bistvena diferencialna prednost. Toda napredovanju tega procesa so se vedno upirali nosilci in branilci monopolov vsake vrste, v upravičenem strahu, da osamosvojitve prinaša novo družbeno kontrolo nad slehernim delom in s tem napoveduje konec slehernega monopola.

Njihov najpogostejši argument, da tisk išče partnerstvo, da hoče biti zunaj ali nad sistemom, je povsem nesmiseln, ker je tisk medij – torej samo posrednik in prevodnik tistega, kar se drugje v družbi dogaja, in sicer z omejeno in nebistveno možnostjo lastne udeležbe in sodelovanja. Izvirna in avtohtona moč tiska in monopola v družbi sta bili vedno neprimerljivi količini.

V naši družbi obstaja prvi pogoj za to, da tisk uresniči svojo samostojnost in s tem omogoči vzpostavitev in delovanje socialistične javnosti in javnega mnenja. Naši temeljni programski in normativni dokumenti namreč od tiska pričakujejo oziroma zahtevajo, da svojo družbeno vlogo uresničuje »samostojno, kreativno in odgovorno«, v okvirih, ki veljajo za vse – to pa so temeljne družbene vrednote in cilji (družbena lastnina, samoupravljanje, neuvrščенost). V operativnih dokumentih naletimo na natančnejša in bolj konkretne opredelitve te osnovne določitve: »Opirajoč se na veljavne izkušnje, rezultate in kreativne sile in ustvarjajoč svojo ustavno vlogo v političnem sistemu, morajo javna glasila negovati in spodbujati razpravo, družbeno kritiko in akcijo in tako prispevati k nastajanju socialističnega javnega mnenja, ki bo vplivalo na vse splošnejšo mobilizacijo socialističnih sil za uresničevanje strateških opredelitev družbenega razvoja« (Sklepi CK ZKJ o uresničevanju vodilne vloge in krepitvi idejne in akcijske enotnosti ZKJ, tč. 27, 11. marec 1985).

Prestop našega tiska v načrtovano in legitimizirano vlogo je potemtakem danes v največji meri vprašanje konkretnega razmerja med političnimi silami in napredovanjem splošne antibirokratske samoupravne emancipacije. V tem smislu prinaša kriza odcepljanja od avtoritarizma v naši družbi zgodovinsko priložnost za samoupravno in javno mnenje in za novo upanje v socialistični projekt nasploh.

5. Kakor smo ugotovili v začetku: prišel je čas, da izgine dvoumnost ne samo glede razumevanja javnosti in javnega mnenja v socializmu, temveč tudi glede proučevanja teh področij. Če je naša socialistična družba pred drugimi po svojih vrednotah in ciljnih ter načinom njihovega uresničevanja, tedaj bi to morala dokazati tudi na tem področju.

Dvajsetletna zgodovina raziskovanja javnega mnenja v Jugoslaviji ima svoje vzpone in padce, uspehe in poraze, kontinuiteto in prekinitve, priznanja in ignoriranja, zablode in pomembna odkritja – toda tudi stalno ambivalentnost odgovornih družbenih dejavnikov glede mesta in vloge tega proučevanja. Od tu so tudi izšli poglobilni problemi in sicer tako praktične kot teoretične vrste. Ko smo okrog leta 1963 začeli ta posel na trajni in profesionalni podlagi, smo se želeli nemudoma konceptualno ločevati od tedaj prevladujočega meščanskega modela proučevanja jav-

nega mnenja. Paradigmatični Gallupov model je omejen na verbalne reakcije vzorca anketiranih, ki najpogosteje predstavlja odraslo populacijo. Ker dajo takšna proučevanja samo posnetek stanja zavesti določene populacije in distribucijo po demografskih in družbenih skupinah, ni mogoče zvedeti, zakaj je ta zavest takšna in kakšen je odnos med verbalno izjavo anketiranih in njihovim dejanskim ravnanjem. Tako smo naša proučevanja začeli kot sinhronizirano uresničevanje treh raziskovalnih programov (proučevanje stališč in mišljenja občanov, raziskovanje množičnega komuniciranja in volilnega ravnanja ljudi). Poleg teh programov smo se lotili tudi posebnih projektov na posamezne teme (razširjenost in učinkovitost tuje propagande, merjenje etnične distance, raziskovanja mladine in ustvarjalcev mnenja itn.). Glede na to, da je tehnologija teh proučevanj v današnjem svetu v glavnem standardizirana in predstavlja skupek racionalnih, profesionalnih postopkov, se temeljna razlika pojavlja v interpretaciji rezultatov oziroma v teoretskem izhodišču (marksistično-dogmatsko ali ustvarjalno, strukturalistično, funkcionalistično, itn.). V mednarodnih stikih in v sodelovanju z državami Vzhoda, Zahoda in »tretjega sveta« smo se srečali in soočili z vsemi temi variantami.

Tako rekoč vsa raziskovanja so bila opravljena na jugoslovanskem vzorcu, segmentacija podatkov pa je reliefno kazala regionalne in strukturne razlike z veliko prognostično vrednostjo, ki so jo poznejši dejanski dogodki potrdili. Žal pa je bil tako imenovani sprejem podatkov najpogosteje slab in neorganiziran (čeprav so bila raziskovanja financirana iz zveznih virov), deloma zaradi nepripravljenosti in nesposobnosti odgovornih funkcionarjev, deloma pa zaradi odpora »aparatchikov«, ker je bil ogrožen njihov monopol na ocene in analize. Bile pa so seveda tudi pozitivne izjeme.

Naslednja stopnja v zgodovini teh proučevanj je bila v sedemdesetih letih, ko so v okviru »demontaže« federacije in nekaterih drugih družbenih sprememb, ki so se tedaj dogajale, v glavnem prenehale jugoslovanska proučevanja, nadaljevala pa se je dejavnost v nekaterih republiških centrih.

Seveda pa ni bistveno, v kakšni organizacijski obliki potekajo ta proučevanja (tako centralizirane kot decentralizirane oblike imajo svoje prednosti in pomanjkljivosti), toda kolikor veljajo razlogi za upravičevanje obstoja Jugoslavije, veljajo tudi za proučevanje jugoslovanskega javnega mnenja. Prav okrog vprašanja »zajedništva« se v Jugoslaviji najpogosteje kristalizira javno mnenje. Če bi ga sistematično proučevali, bi zagotovili zelo pomemben in kvaliteten parameter za odločanje na ravni federacije, kar bi, prepričan sem, odstranilo ali močno omejilo mnoge napetosti, ki se upravičeno ali pa tudi neupravičeno pojavljajo.

Kaj pa je sploh predpogoj za začetek oziroma za nadaljevanje proučevanja jugoslovanskega javnega mnenja – ki nedvomno obstaja kot zavest o vseh jugoslovanskih elementih, vprašanih in problemih naše družbene skupnosti? Predvsem je to osvobajanje od presežene in škodljive politične

sintagme »pomesti pred svojim pragom«, ki ima poleg začetne pozitivne vsebine (v smislu logične akcijske usmerjenosti subjektivnih sil) tudi birokratsko-monopolistični dodatek spreminjanja republik ali pokrajin v lastno dvorišče in polje privatiziranega nadzora. Drugič, v centrih moči mora nujno prevladati, preprosto rečeno, zavest o iztrošenosti, preseženosti ali vsaj nezadostnosti tradicioalnih oblik zveze oblast-ljudstvo ter zavest o »sposobnosti znanosti, da odkriva emancipatorne potenciale množic« (teze uredništva TiP za to razpravo).

Če bi bilo zadoščeno tema dvema pogojema, bi se v jugoslovanski socialistični družbi lahko razvila in realizirala strategija proučevanja javnega mnenja, ki bi ustrezala njegovemu sedanjemu stanju, težnjam, potencialom in potrebam. Njeno izhodišče bi bilo priznavanje izhodišča pluralizma samoupravnih interesov v naši družbi in poznavanje objektivno obstoječe interesne konfiguracije. Ažurna operativna karta te konfiguracije bi bila podlaga za načrtovanje, proučevanja in interpretacije dobljenih podatkov. Pluralizem interesov terja in postavlja na svetlo pluralizem akterjev dejavnosti. Tako dobimo strukturo javnosti in možnosti, da določimo vlogo in specifično težo vseh njenih akterjev (in ne samo tako imenovane uradne javnosti). Iz tako opredeljene strukture javnosti (interesna konfiguracija v družbi – interesni akterji v javnem življenju) izhaja javno mnenje kot končna veličina, se pravi kot glavni dokaz izkristaliziranih in najpogosteje že tudi agregiranih interesov. Seveda je to analitična shema in eksplikativna podlaga. V operativnem smislu bi proučevanje moralo zajeti ne samo stališča in mišljenja reprezentativnega vzorca ustrezne populacije, temveč tudi analizo javnih izjav glavnih akterjev javnosti. Okrog vsakega pomembnega družbenega vprašanja se izoblikuje ustrezna interesna konfiguracija in na njeni podlagi mnenja prizadetih skupin in posameznikov, pri čemer se pojavljajo opazne razlike med posameznimi vprašanji.

Metodološke rešitve v proučevanjih morajo biti prilagojene vsakemu problemu, kar pomeni, da ni mogoče doseči posebno visoke stopnje standardizacije. Ne bi pa smeli dopustiti, da bi bil izpuščen kateri od pomembnih vidikov ali akterjev proučevane situacije, ker bi morala imeti proučevanja visoko spoznavno in tudi visoko operativno vrednost. Takšen kvalitetni premik bi opravičil in opredelil vlogo in pomen proučevanja javnega mnenja v naši socialistični družbi.